

A honfoglalók viselete. Magyar őstörténet I.
Szerkesztette: Sudár Balázs–Petkes Zsolt
Helikon Kiadó–MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport, Budapest, 2014.

„Régóta érzett hiány pótlására van hivatva ez a munka, mely összefüggő képet igyekszik nyújtani a magyar viseletről a legrégebb időktől kezdve egész jelenlegi kialakulásáig.” – ezzel a megállapítással kezdődik *A magyar viseletek története* című, a millenniumi megemlékezések zárultával született terjedelmes kötet (Franklin-Társulat, Budapest, 1900; reprint: Kossuth Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2012). A 19/20. század fordulóján rendelkezésre álló írásos és tárgyi források hiányosságai miatt azonban a Magyar Nemzeti Múzeum régiség-tárának nagyműveltségű öre azzal az őszinte kifakadással folytatta mondanivalóját a harmadik fejezet felütéseként, hogy „*Mi volt a magyarság viselete a honfoglalás korában: közvetlen adatunk erre nézve még annyi sincs [márpedig az sem volt sok – Sz. J.], mint a mennyit a népvándorlásokkorra felhozhattunk.*” A festményeken megálmodott színpompás rekonstrukciókat, valamint a fekete-fehérben megrajzolt képtáblákat a fiatalság bátorságával felvértezett tehetséges illusztrátor, a később magát festőművésznek és viselettörténésznek valló *Nemes Mihály* (1866–1945) készítette; és *utólagos felkérésre* ezekhez a képtáblákhoz fűzött korszakokon átívelő tanulmányfüzért a fent idézett, köztiszteletben álló régész–etnográfus szerző, *Nagy Géza* (1855–1915). E látványos (ám szakmailag már akkor sem mindig megalapozottnak mondható) könyv publikálása óta több mint egy évszázad telt el, így épp itt volt az ideje egy a mai tudásunkra támaszkodó összegzés elkészítésének. Mielőtt azonban rátérnék a Helikon Kiadó és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont (MTA BTK) közötti szerződés keretében létrejött mű bemutatására, röviden vázolnom kell azokat az intézményi feltételeket, amelyek lehetővé tették a kiadvány megjelenését.

Közvetlenül a kutatóközpont megalakulása (2012. január 1.) után *Fodor Pál* főigazgató szinte azonnal, 2012. február 23-án megalapította az *MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoportot* (MÖT). Az akadémiai tagintézetek köréből a MÖT belső tagjainak felkért munkatársak (filozófusok, irodalomtörténészek, művészettörténészek, néprajzkutatók, régészek, történészek, zenekutatók) száma eléri a húszat; az ország különböző egyetemi tanszékeiről és múzeumaiból meghívott külső tagok száma szintén meghaladja a húsz főt. Összességében így már mintegy félszáz kutató kapcsolódik formálisan is a hazai őstörténet-kutatás legfiatalabb intézményéhez. Tevékenységük sokrétű: különféle rendezvények (előadásorozatok, műhelyszemináriumok, konferenciák, kiállítások) szervezése, hagyományos és elektronikus publikációs tevékenység, honlap működtetése, adatbázisok fejlesztése, ezekhez on-line hozzáférés biztosítása (<http://www.arpad.btk.mta.hu/>). Mint manapság minden projektorientált akadémiai szervezeti egységet, ezt is *témacsoportnak* nevezik, de valójában már a kezdetektől fogva *virtuális intézetként* működik. A résztvevők összetételéből adódó interdiszciplinaritás jegyében arra törekszik, hogy a hazai őstörténet-kutatások élére álljon: egyfajta *befogadó* szerepet töltsön be – pódiumot nyújtva olyan, a legkülönbözőbb tudományágakat művelő szakemberek számára, akiknek a tevékenysége bármely mértékben hozzájárul a magyar őstörténetet érintő problémák megoldásához. A MÖT *célközönsége* ugyanakkor nem csupán a szűkebb szakma, legalább ennyire a közoktatás és a felsőoktatás szereplői, valamint a tudományos ismeretterjesztés eszközeivel elérhető jó szándékú, jóindulatú laikus közönség. Már az első nagyobb szakmai rendezvényükön demonstrálták ezt a törekvésüket: a MÖT nyilvánosság előtti zászlóbontása 2013 májusában az MTA Székházában történt a *Tudomány és hagyományörzés* című konferencián, ahol külön szekciót

kaptak a hiteles rekonstrukciókkal foglalkozó tudományos kutatók és a jó értelemben vett hagyományörzők legjelesebb képviselői.

De térjünk rá *A honfoglalók viselete* című könyv ismertetésére! Azzal kezdeném, hogy jó kézbe venni: könnyen kezelhető (188 oldalas) terjedelme és kicsiny (167x210x15 mm-es) mérete kellemesen forgatható kiadványt eredményezett. A jó minőségű papírválasztás, a cérnafűzött és keménytáblás kivitelezés a Gyomai Kner Nyomda igényes hozzáállását dicséri. A matt műnyomó papír garantálja, hogy mind a térképek, művészi kvalitású rajzos rekonstrukciók, mind a régészeti leletekről készült tárgyfotók és elemző ábrák egyaránt érvényesüljenek, eltekintve attól a néhány zavaró példától, amelyekre majd a későbbiekben szeretnék utalni.

Az elegáns kiadvány a témacsoportot létrehozó Fodor Pál köszöntőjével kezdődik, majd a MÖT turkológus-történész vezetője, *Sudár Balázs* fogalmazza meg a szerkesztőtárs *Petkes Zsolt* régésszel együtt kialakított koncepcióját a hatrészesre tervezett sorozatról. Mindnyájukat az az elhatározás vezérelte, hogy a múltunk iránt érdeklődő olvasók hiteles tájékoztatása érdekében „*indítsunk el egy olyan könyvsorozatot, amelyben az egyes szakterületek (régészet, politikatörténet, nyelvészet stb.) legújabb eredményeit tennénk közzé mindenki számára élvezhető formában... Egyfelől az utóbbi évek régészeti eredményeit, legszebb leleteit szeretnénk bemutatni, olyan szemet gyönyörködtető tárgyakat, amelyek eddig kevésbé kerültek a nagyközönség elé, s még nem váltak 'közismertté'... A második részben pedig azt tekintjük át, hogy e sírok tartalma alapján valójában milyen következtetéseket lehet levonni, milyenek is lehettek elődeink ruhadarabjai.*” Ezt a maga nemében nem is oly könnyen megvalósítható vállalkozást kétféle módon igyekeztek teljesíteni: elsőként a legújabb expedíciókat és régészeti feltárásokat ismertetik a Kárpátoktól keletre, majd a hazai tájakon; ezt követően a korabeli öltözködés és egyéb jellegzetes felszerelések alapanyagait, valamint az előállításuk folyamatát, technológiáját járják körbe a különböző kézműves mesterségek szemszögéből.

Szakmai bevezetés gyanánt a magyar honfoglalás kor régészeti szempontú tudománytörténetét *Langó Péter* foglalja össze a benepusztai lelet előkerülésétől (1834) egészen napjainkig. Tömören jellemzi az e téren leginkább kiemelkedő személyiségek (*Jankovich Miklós, Hampel József, Jósa András, Wosinszky Mór, Kisléghy Nagy Gyula, Nagy Géza, Pósta Béla, Fettich Nándor, László Gyula, Szőke Béla, Bóna István, Dienes István, Fodor István, Szabó János Győző, Bálint Csanád, Kiss Attila, Kovács László, Mesterházy Károly*) máig érvényes eredményeket produkáló tevékenységét. Elgondolkodtató az az adatsor, hogy a kutatástörténet főbb állomásainál hány lelőhelyre alapozva fogalmazták meg az egyes kutatók az álláspontjaikat. Tanulságos e tekintetben, hogy mindnyájunk tanítómestere a honfoglalók társadalmának nagycsaládos szerkezetére vonatkozó elméletét milyen fiatalon (34 éves korában) és mindössze nyolc temetőtérképpel rendelkező lelőhely (Bezdéd, Eperjeske, Kenézlő 1–2, Gádoros, Szeged–Bojárhalom, Kecel, Hencida) elemzése alapján alkotta (*László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete*. Püski Kiadó, Budapest, 1944). Emellett persze az sem mellékes, hogy milyen lehetett a feltártságuk és mennyiben voltak publikálva az adott korban már felszínre került lelőhelyek: 1872-ben 11, 1878-ban 18, 1883-ban 23, 1895-ben 43, 1900-ban 76 lelőhely volt valamely szinten ismert (ez utóbbi az az év, amikor a bevezetőben említett viselettörténeti monográfia megjelent). 1962-ben már 1239 lelőhelyet soroltak e korszakhoz, 1985-ben további 400 lelőhellyel bővült a lista. Ezután azonban elveszítettük a fonalat, és az a furcsa helyzet állt elő, hogy bár az „*adatbázis építését és közreadását máig fontos feladatként kezeli a régészeti kutatás*” (19. oldal), még mindig nem sikerült (és ez több mint hiba!) saját történelmünk e kulcsfontosságú korszakáról egy korszerű lelőhely-, illetve leletkataszter szintű, térinformatikai alapú adatbázist fejleszteni.

A hazai földeket érintő elmélkedések kibontakozásával párhuzamosan már a 19. század elején a kutatások látókörébe került a 12–13. századi írott források nyomán a Kárpátoktól keletre feltételezett korai magyar szállásterületek (Ungaria maior, Ungaria magna) vizsgálata: többek között *Kőrösi Csoma Sándor*, *Mérlaky Jerney János*, *Hampel József*, *Zichy Jenő*, *Fettich Nándor*, *László Gyula*, majd *Bartha Antal*, *Erdélyi István*, *Veres Péter és Fodor István* munkássága alapozta meg az orosz, ukrán, moldáv, kaukázusi és egyéb, az etnogenezisünk szempontjából meghatározó jelentőségűnek tűnő területeken tevékenykedő szakemberekkel csupán az elmúlt néhány évben ismét szerencsésen megélnékült szakmai együttműködést.

Az utóbbi időszak tudománytörténeti áttekintését az a legfiatalabb archeológus generációt képviselő *Türk Attila* végezte el, aki maga is több oroszországi expedíción vett már részt. Az általa bemutatott tíz lelőhely (Uelgi, Szinyeglazovo, Sztyerlitamak, Bolsije Tigani, Szubbotyici, Korobcsino, Tverdohlebi, Manvelovka, Katyerinovka, Szlobodzeja) révén számos újtonság merült fel, ezek közül itt csupán két kérdésre hívnám föl a figyelmet. Az egyik az őshazák régészeti leletek segítségével történő lokalizálása: óvatosan megfogalmazott, ám a korábbiakhoz képest mégis paradigmaváltónak tartható elméletében amellet foglalt állást, hogy *„jelenleg elfogadhatónak tűnik az a történeti elképzelés, mely nem számol önálló levédiai szállásterülettel, hanem azt Etelköz – feltehetően keleti – részének tekinti.”* (34. oldal). A másik, hasonló jelentőségű szemléletváltásról tanúskodó megállapítása a magyarok honfoglalásához vezető népmozgás dinamikájára, azaz annak az időtartamnak a meghatározására vonatkozik, amely alatt a magyarság ősei eljutottak az Uraltól a Kárpát-medencébe. A „magyargyanús” lelőhelyek elhelyezkedése és időrendi besorolása alapján az a véleménye, hogy az urálintúli füves sztyeppétől a Kárpát-medence központjáig számított mintegy 3000 kilométeres távolságot őseink nem több száz év, hanem csupán néhány évtized alatt, a 9. század során tették meg. Ez a „viháros gyorsaság” egyáltalán nem lenne előzmény nélküli! Elég, ha csak az államalkotás terén elődjüknek nevezhető avarságot nézzük, akik az írott források szerint 552-ben lépték át a Volgát, s másfél évtized leforgása alatt több irányból megközelítették, majd 567-ben a helyi germán népek viszályát kihasználva, beköltöztek a Kárpát-medencébe: a langobardokkal együtt először legyőzték a gepidákat, majd a korábbi szövetségeseiket is menekülésre kényszerítve, 568-ban az Erdélyi-medencétől a Dunántúlig minden terület már az Avar Kaganátus uralma alá került.

Fel kell hívnom a figyelmet a kötetben szereplő *térképekre*: ezek *Nagy Béla* gondos munkái, nagymértékben megkönnyítik a szövegben említett vándorlási–őshazakutatási elméletek nyomon követését, valamint az egyes „dél-oroszországi sztyeppén” előkerült lelőhelyeknek a földrajzi környezetbe való illesztését. Itt szeretnék kitérni arra a dicséretes megoldásra, hogy az ötletesen és általában szépen tördelt szövegben ún. keretes megoldással egy magyarázó *kislexikon* címszavai is sorjáznak. Ezek egyike az „*Aggastyán az övvereten*” címet viseli (51. oldal). A szubbotyici temető (Ingul-völgye, Ukrajna) egyik sírjában aranyozott ezüst övvereteket találtak, melyeken törökülésben ábrázolt, hosszú szakállú férfi (feltehetően az ősi magyar vallás egyik fontos szimbóluma, az Atyaisten) látható. Bizonyosan nem véletlen, hogy a MÖT-nek a bevezetőben említett 2013. évi konferenciájáról szintén a napokban megjelent tanulmánykötet címlapjára ugyanez az övcsat-ábrázolás került. A tudományos ismeretterjesztő mű így kapcsolódik a kis példányszámban publikált interdiszciplináris tematikájú szakkönyvhöz (*Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Szerk.: Sudár Balázs–Szentpéteri József–Petkes Zsolt–Lezsák Gabriella–Zsidai Zsuzsanna. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2014).

Mielőtt a kötet következő fejezetében felsorolt Kárpát-medencei honfoglalás kori lelőhelyek bemutatására sort kerítenék, utalnom kell egy ide tartozó tudománytörténeti mozzanatra. A millicentenáriumi ünneppsorozat egyik legsikeresebb eseménye volt az az 1995-ben rendezett kiállítás, amely a hazai bemutatókat követően európai vándorútra kelt. Katalógusa mindazokat a leleteket tartalmazta, melyek addig az időpontig a legjelentősebbek voltak („*Őseinket felhozád...*” *A honfoglaló magyarság*. Kiállítási katalógus. Révész László, Wolf Mária és M. Nepper Ibolya közreműködésével szerkesztette Fodor István. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1996). A most tárgyalt kötet szerkesztői éppen ezért *tudatosan* választották azt a megoldást, hogy csakis az *ezután* felfedezett régészeti lelőhelyeket vették lajstromba, szám szerint hetet: 1999-ben került elő Szeged–Kiskundorozsma, közli: *Lőrinczy Gábor* és *Türk Attila*; 2002-ben Harta–Freifelt, *Kustár Rozália* és *Langó Péter*; 2003-ban Balatonújlak–Erdő-dűlő, *Siklói Zsuzsanna* és *Langó Péter*; 2010-ben Dabas–Felsőbesnyő, *Füredi Ágnes*, valamint Nagykorú, *Madaras László*; 2011-ben Bugyi–Felsővány, *Füredi Ágnes*; 2012-ben Tarpa, *Jakab Attila*. A különösen gazdag honfoglalás kori leletanyagot felszínre hozó lelőhelyeket maguk a feltárást végző régészek ismertetik. Élényszerűen rögzítik benyomásaikat, az ásatások szubjektív történetét írják meg, amelyben sokszor kapott meghatározó szerepet a civilekkel való együttműködés. Az elsősorban viselettörténeti elemeket hangsúlyozó leírások olykor még a szakmabeliek számára is meglepetéssel szolgálnak: ilyen például egy selyemöv szellemes rekonstrukciója, amely véleményem szerint talán csak a temetési szertartáshoz készült, ugyanis egy veretekkel felszerelt selyemöv még a nyírfakéreg-merevítés mellett sem lehetett alkalmas a mindennapi használatra.

Rátérve a kötet második részének elemzésére, el kell ismernem, hogy ilyen egyenrangú szerepet talán még sohasem kapott a *restaurátor szakma* régészeti vonatkozású ismeretterjesztő munka keretében: a sírokban fellelt maradványok alapján *E. Nagy Katalin* a textilszövés és a fonás, *Kissné Bendefy Márta* a bőrművesség, *Nagy Mari* és *Vidák István* a nemezkészítés technológiájának bemutatására vállalkozott. A legapróbb részletekre is figyelmes szakértelmük nyomán válik bizonyossá, hogy a korabeli élet, köztük az öltözködés egyes elemei mennyire színesek és változatosak voltak. A szöveg és a képek egymást kiegészítő viszonya itt érhető tetten leginkább: a fotók nem csupán illusztrációk, hanem – főleg a restaurálás műhelyitkaira vonatkozó mikrofelveletek – önálló bizonyítékként is szolgálnak.

A honfoglalás kori férfi és női viselet szöveges és rajzos rekonstrukciója *Boldog Zoltán* régész nevéhez fűződik; előrebocsátom: ez a kötet egyik új információkban legerősebb fejezete. A szerző ugyan szakirányú képzőművészeti végzettséggel nem rendelkezik, de tudomásom szerint a régész hivatás iránti vonzalmát éppen ennek (az évek során egyre inkább kibontakozó) rajzkészségének köszönheti. A kötetben látható ábrák, viseletrekonstrukciók, jelenetekbe ágyazott életképek azt a legjobb *László Gyula-i hagyományt* képviselik, ahol a ábrázolt világ minden apró részlete mögött korabeli régészeti tárgy, illetve más történeti (képi vagy szöveges) forrás áll hiteles háttérként. Feltétlenül dicséretes, hogy nem a hírneves professzor epigonjaként készültek ezek az illusztrációk, hanem saját stílus kialakítására való törekvés jellemzi az alkotót.

Telitalálatnak érzem azokat a keretes szövegeket, amelyek a *Hogyan hívhatták?* elnevezést viselve időről-időre megszakítják a törzsszöveget, egyszersmind jó példával szolgálnak a különböző tudományágak (esetünkben a régészet és a nyelvtörténet) egymásra utaltságára: többek között a különböző fejfedők (süvegek, sapkák, kendők), a felső- és alsóruházat részeinek (kaftán, ing, tunika, nadrág), valamint az öv és a lábbeli lehetséges korabeli elnevezéseit taglalják. Szimpatikus az a következetes álláspont, mely szerint a kötet szerzői a

bizonytalan tudást vagy éppen annak beismerését is merik vállalni, ha valamit nem tudnak szakszerű módon bizonyítékkal alátámasztani.

Nem szabad azonban (viselettörténeti témakörnél maradva, stílszerűen) *elkendőzni* azokat a problémákat sem, hogy a könyv *kivitelezése* néhány esetben – talán a karácsonyra időzített megjelenési határidő szorító nyomása alatt elkövetett – hibákról árulkodik. Ilyenek mindenekelőtt az egyébként korrekt tördelés és a képszerkesztés anomáliái: a lakonikus rövidségű információktól a terjedelmes magyarázatokig mindkét véglet előfordul a *képaláírások* között (a továbbiakban inkább ez utóbbi megoldás felé javaslom mozdulni). A nem mindig megfelelő erősségű nagyítót keze ügyében tartó (esetleg olvasószemüveggel még nem rendelkező) személy számára a lapszélékre tördelt illusztrációk némelyike a *bélyeg nagyságú méret* miatt sajnálatos módon élvezhetetlen (9, 10, 38, 43, 128, 129, 133, 135, 137, 139, 140, 146, 154. oldal); egy helyen fordított állású maradt a kép (168. oldal jobb), másutt az eredeti ábrázolás nem túl szerencsés körbevágása fejvesztésre kárhoztatja a bizánci miniatúrán ábrázolt jobb sorsra érdemes veretes öves előkelő férfit (130. oldal).

A kötet iránti nagyfokú érdeklődés alapján jó eséllyel remélhető (és a fentiekben kizárólag jobbitó szándékkal rögzített zsörtölődések miatt joggal elvárható) *javított és bővített kiadás* ezeket a hiányosságokat könnyen kiküszöbölheti. Emellett még sokat segítene a könyv hasznosulásában egy a kötet végére illesztett *képlista*, amelyben a jelenleginél jóval több információt lehetne feltüntetni. Itt utalnék arra a tanulságos tényre, hogy már a felvezetőben idézett 1900-as kiadványban is megtették ezt! Jelen korunkban nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy még az ismeretterjesztő műfaj is megkívánja lehetőség szerint a képek eredeti közlési helyének, illetve az idézett kiadványok pontos bibliográfiai adatainak a feltüntetését. A szerzők, az ásató régészek, a grafikusok megnevezése, az ásatási helyszínek, a feltárás évszámai, néhány esetben még a tárgyméret vagy a lépték feltüntetése sem lenne haszontalan (természetesen nem minden egyes illusztrációnál). És amit megkerülhetetlennek és feltétlenül pótlandónak gondolok: egy komoly szakmai tartalmat képviselő tudományos ismeretterjesztő munka (és ebben az esetben feltétlenül ilyenről beszélhetünk) még helytakarékosági okokból sem nélkülözheti a laikus érdeklődők figyelmének tapintatos terelgetésére szolgáló *ajánlott irodalom* összeállítását; különös tekintettel azokra a szövegben – ráadásul néhol pontatlanul – említett címekre, rövidítésekre, amelyek feloldását hiába keresi a könyvben a további tájékoztatást igénylő tisztelt Olvasó.

Összegzésképp azonban nyugodt szívvel megállapíthatom: a *Magyar őstörténet* című sorozat első része a kezdeti bizonytalanságokat leszámítva *tartalmában és formai kivitelezésében* is megállja helyét, és méltó az alkotók iránt jogosan támasztott elvárásokhoz. Már az első hónapok könyvforgalmazási adatainak elemzése alapján úgy tűnik, hogy mindkét fél (a Magyar Tudományos Akadémia kutatóhelyén dolgozó szerzők és a Helikon Kiadó) részéről beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Magam csak abban bízhatom, hogy a most útjára bocsájtott karcsú kis kötet és a sorozat további részei felnőnek a bevezetőben említett célkitűzésekhez, és mind a tudományos szakkörökben szívesen emlegetett, mind a hagyományörző társaságokban gyakorta forgatott „kézikönyv” válik majd belőle! Meggyőződésem és reményeim szerint ez a kis könyv – a magyar honfoglalás korán messze túlmutatva – hozzá fog járulni a hazai régészet általános presztízsének emeléséhez is.

Szentpéteri József
MTA BTK Történettudományi Intézet

1. kép: Magyar solymász, 9–10. század. Boldog Zoltán rajza

2. kép: Honfoglalás kori női viseletek. Boldog Zoltán rajza

